

IOAN TALPĂU
Ph.D. candidate
University of Iași

SACRU ȘI SACRIFICIU. TEORII CONTEMPORANE (partea I)
Sacred and Sacrifice. Contemporary Theories (part I)

Abstract

The phenomenon of the sacrifice has been subjected to theoretical research mostly in the past century. This paper outlines a history of the problem, discerning three different perspectives from which the sacrifice has been theoretically approached: the literary-poetical perspective, illustrated by 'The College of Sociology' in France, the theological-philosophical perspective and the scientific perspective (represented by the psychology of religion, the history of religions, the linguistics etc.)

Key words: sacred, sacrifice, sacrificial myth

Devenit conștient de poziția lui în Cosmos și pus în fața permanentului spectacol al bolții cerești, omul va dobândi conștiința destinului său și va simți existența unei Transcendențe cu care va încerca să comunice, în afara vizibilului și cotidianului. Acesta este, fără îndoială, momentul apariției lui *homo religiosus* care-și va înțelege și reprezenta divinitățile ce vor da naștere, mai târziu, religiilor neolitice și apoi marilor religii. *Homo religiosus* universal trăiește experiența credinței în existența unei „realități absolute, sacral, ce transcende această lume, unde totuși se manifestă, sanctificând-o și făcând-o reală”¹, experiență de care mai târziu va da seamă.

Într-o asemenea perspectivă, demonstrată științific, nu numai în opera lui Mircea Eliade², experiența religioasă apare

ca fiind experiența esențială a omului, instrumentarul deslușirii propriei sale condiții. Alături de instituția religiosului, adică de relațiile ființei umane cu un plan al realității suprasensibile, invizibile, cu divinul, poate chiar ca parte inseparabilă, stă fenomenul sacrificial, fenomen de altfel universal și omniprezent. În sprijinul acestei afirmații vine și formularea definiției actului sacrificial de către M. Mauss și H. Hubert: „sacrificiul este un act religios (subl.n.) care, prin consacrarea unei victime, modifică starea persoanei morale care îl îndeplinește sau a unor obiecte de care se interesează acesta”³. Sub ce formă ni se dezvăluie sacrificiul? Fiecare este ca în explicarea noțiunii de sacrificiu să pornim de la originea acesteia. Rădăcina

sacral, Editura Nemira, București, 1997; **Bronislaw Malinowski**, *Magie, știință și religie*, Editura Moldova, Iași, 1993; **Northrop Frye**, *Marele cod*, Editura Atlas, București, 1999; **James George Frazer**, *Creanga de aur*, Editura Minerva, București, 1980; **Philippe Gaudin -coordonator**, *Marile religii*, Editura Orizonturi, Editura Lider, București, 1995

³ **Marcel Mauss, Henri Hubert**, *Eseu despre natura și funcția sacrificiului*, traducere de Gabriela Gavril, studiu introductiv de Nicu Gavriluță, Editura Polirom, Iași, 1997, p.55

¹ **Mircea Eliade**, *Sacral și profanul*, traducere de Brîndușa Prelipceanu, Editura Humanitas, București, 2000, p.176

² **Emile Durkheim**, *Formele elementare ale vieții religioase*, Editura Polirom, Iași, 1995; **Mircea Eliade**, *Tratat de istorie a religiilor*, Editura Humanitas, București, 1992; **Mircea Eliade**, *Morfologia religiilor*, Editura Jurnalul literar, 1993; **Roger Caillois**, *Omul și*

etimologică a termenului sacrificiu este latinescul *sacrificium* compus din adjectivul *sacer* (consacrat unei divinități, sfânt) și verbul *facesso* (a îndeplini, a face, a pricinui) însemnând a săvârși un act sfânt, a sfinti o faptă omenească, sinonimul slavon fiind *jertfă*⁴. Sacrificiul, ca act esențial al cultului, „executat după un ritual de către preoți în numele credincioșilor, având scopul exprimării adorației față de divinitate sau speranța de a atrage ori a împlânzi pe zeii nefavorabili,”⁵ s-a practicat din timpuri îndepărtate sub diferite forme și cu credința că prelungește viața.

Bineînțeles că înainte de a fi un concept valorizat de științele umane, sacrificiul corespunde unui ansamblu de manifestări individuale și colective care înaintează până în preistoria umanității. Și mai profund, formele și condițiile apariției fenomenului sacrificial pot fi căutate în experiența psihică imediată a individului, pe un plan fenomenologic, în emoțiile, afectele și reprezentările sale. Dacă sacrificiul se obiectivează în fenomene culturale și în diferite religii (mituri și rituri) care privilegiază o transmisie externă de tipul limbajului sau al comportamentelor, el presupune întotdeauna și stări interioare specifice. Există, așadar, o experiență mentală și existențială proprie fenomenului sacrificial, pe care fenomenologia religioasă o situează în general în percepția unei puteri în fața căreia omul este neputincios. Aceasta din urmă se manifestă atât în stări afective subiective (boli, molime), cât și în semne naturale obiective (cutremure, revărșări de ape, secete). Instituția sacrificială reprezintă, în esența ei, un ansamblu de experiențe subiective ale omului care, cu prilejul unor stări afective deosebit de intense, de exaltare sau de groază, ia cunoștință de faptul de a fi conectat la realități suprasensibile, și de a fi

⁴ Cf. **Gheorghe Guțu**, *Dicționar latin-român*, cuvânt înainte al autorului, Editura Științifică, București, 1973, p.230, 468

⁵ Cf. **Victor Kernbach**, *Dicționar de mitologie generală*, prefață de Gheorghe Vlăduțescu, Editura Albatros, București, 1983, p.616

dependent de un Atotcuprinzător care îl depășește, care poate să-i vină în ajutor și care i se oferă ca refugiu suprem. Când ? Când ființa sa inferioară eșuează. Cum ? Prin săvârșirea actului sacrificial. Din această perspectivă, sacrificiul „are o condiție ontologică mijlocitoare între Cer și Infern”⁶, între Sus și Jos, între sacru și profan îmbrăcând forma expresivă a unui deznădăjduit „strigăt al rugăciunii mute”⁷.

Întotdeauna, sacrificiul relaționează complementar cu sacru, un sacru care se raportează la impresia pe care o are conștiința de a fi condiționată de forțe independente de voință. Însă experiența sacrificiului, departe de a se manifesta ca univocă, se înfățișează sub natura sa *ambivalentă* (cum bine a surprins Nicu Gavriluță)⁸ și *bipolară*, pe de o parte „ca un lucru <<foarte sfânt >> de la care nu te poți abține fără a comite o neglijență gravă”, pe de altă parte „ca un fel de crimă pe care nu o poți comite fără să te expui la riscuri la fel de grave”⁹. Actul sacrificial în sine are un dublu aspect: legitim și ilegal, pur și impur, dat de cercul vicios al sacralizării prin desacralizare a victimei¹⁰.

Asimilând experiența sacrificială sacrului și prin perspectiva bipolarității celei dintâi, sacrificiul ritualic s-ar putea raporta unui *Mysterium tremendum*, senzație de cutremurare în fața unei măsuri

⁶ **Nicu Gavriluță**, *Studiu introductiv* la Marcel Mauss, Henri Hubert, *Eseu despre natura și funcția sacrificiului*, Editura Polirom, Iași, 1997, p.12

⁷ *ibidem*, p. 5

⁸ *ibidem*, p. 23

⁹ **Girard**, *Violența și sacru*, traducere de Sorin Antohi, Editura Nemira, București, 1995, p.7

¹⁰ Cei doi sociologi francezi, Marcel Mauss și Henri Hubert prezintă destul de sugestiv natura ambivalentă a sacrificiului în al lor *Eseu despre natura și funcția sacrificiului* surprinzând realitatea că „în orice sacrificiu de desacralizare, oricât de pur ar fi, descoperim întotdeauna o sacralizare a victimei. Și invers, în orice sacrificiu de sacralizare, chiar în cel mai marcat, o desacralizare este în mod necesar implicată;” (p.169). Rene Girard alăturându-se celor doi autori explicitează ideea subliniind duplicitatea obiectului sacrificial: „este criminal să ucizi victima pentru că ea este sacră... dar victima nu ar fi sacră dacă nu ar fi ucisă” (*Sacru și violență*, p.7)

incomensurabile sau a unei puteri suverane, pe de o parte, și unui *Mysterium fascinans*, care se exprimă prin forțe de atracție către ceva minunat și solemn, pe de altă parte¹¹. Perspectiva emoțională a sacrificiului se extinde așadar de la reacția în fața înspăimântătorului până la cea în fața sublimului. Analiza fenomenului sacrificial, din perspectivă estetică, uneori aproximativă și indirectă, revelează prin urmare o ambivalență profundă, un cuplu de sentimente de atracție și de respingere, de plăcere și de durere sau cum ar spune S. Kirkegaard, „o antipatie simpatcă și o simpatie antipatică”. Conținutul său se lasă cuprins în sentimentele încercate în tăcerea și penumbra unui sanctuar, sau sub bolta copacilor unei păduri tropicale la asfințit. În același timp, acest fior sacrificial evocă întotdeauna, fără puțință de tăgadă, prezența unei energii, a ceva „cu totul altul”, care ne smulge din noi înșine și ne tulbură.

Noțiunea de sacrificiu are o istorie destul de scurtă. Înainte de secolul al XIX-lea el nu făcea obiectul unei analize distincte; speculațiile intelectuale având în vedere fie pe însuși Dumnezeu, existența și natura sa, fie religiile și rolul lor instituțional (statutul Bisericii, al dogmelor sale sau al preoților ei).

Secolul Luminilor introduce o atitudine nouă: sub influența cercetărilor esteticienilor, în special a celor englezi, a curenților romantice (*Sturm und Drang* german), filosofi și poeți (J. J. Rousseau, B. Constant, F. Schleiermacher) descriu sentimentele unui om confruntat cu Absolutul, cu Infinitul. Integrând noile

cunoștințe despre societățile extra-europene (tema bunului sălbatic, a primitivului), această nouă antropologie adoptă ideea naturii umane înzestrate cu un simț al sacrului, independent de diferitele religii pozitive.

Studierea fenomenului sacrificial nu începe cu adevărat decât o dată cu dezvoltarea științelor umane și religioase de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Aceste lucrări se caracterizează, mai cu seamă de la A. Comte încolo, prin predominarea unei filosofii dogmatice și evoluționiste asupra culturii și prin inflația documentelor despre societățile primitive aduse în Europa de misionari și colonizatori. Credințele mistice și ritualurile sacre sunt considerate drept un stadiu necesar, însă depășibil, al istoriei umanității (J. Frazer, Max Muller, E. B. Taylor, W. Wundt etc.). Aceste interpretări, în general pozitivistice și chiar anticlericale, sunt nuanțate de reprezentanții unor curente anti-evoluționiste (F. Boas, L. Frobenius) și de unii cercetători precum Robertson Smith.

Caracterul specific și ireductibil al sacrificiului nu este cu adevărat acceptat în științele umane decât după 1900 prin E. Durkheim, L. Levy-Bruhl. Opera argumentată a lui H. Hubert și M. Mauss scoate în relief în mod definitiv caracterul complex și total al faptelor sacrificiale. Ea este urmată de nenumărate lucrări (de sinteză, monografii) cum sunt cele ale lui E. Evans-Pritchard, Ernest Cassirer, B. Malinowski etc.; și mai recent, printre alții, cele ale lui R. Bastide, Cl. Levi-Strauss cărora trebuie să le adăugăm marile lucrări ale folcloriștilor de tipul lui A. von Gennep.

Însă înnoirile sau aprofundările cele mai semnificative s-au petrecut probabil la periferia științelor sociale, în continuarea lucrărilor acestora; deși toate aceste cercetări sunt adesea în strânsă interacțiune, ele pot fi împărțite în trei domenii:

- un domeniu literar-poetic: înainte de război „Colegiul de sociologie”, reunind scriitorii precum G. Bataille, R. Caillois, M. Leiris, a formulat un „activism sociologic”,

¹¹ Termenii de *Mysterium tremendum* și *Mysterium fascinans* sunt asimilați din teoria sacrului a lui Rudolf Otto. Pentru a desemna partea propriu-zis religioasă a sacrului, Otto folosește termenul de „numinos”. Numinosului care nu poate fi definit în mod rațional, i se poate sesiza acțiunea în sufletul omului pe baza unor factori: *mysterium tremendum, fascinans, augustum, majestas, energicum*, care funcționează mai degrabă în sensul unor indicatori, delimitând contururile sacrului (Rudolf Otto, *Sacrul. Despre elementul irațional din ideea divinului și despre relația lui raționalul*, Editura Dacia, Cluj, 1992, pp. 20-41).

destinat să intervină în criza societăților industriale. Reflexiile lor documentate asupra sărbătorii, războiului sau ritualurilor de orice natură au continuat să reprezinte o autoritate. Mai recent, opera lui R. Girard, trecând de la imaginarul literar la cel al culturii, se înscrie pe această linie cu teoria sa asupra „crizei sacrificiale“;

- un domeniu filosofico-teologic care vrea, uneori în paralel cu lucrările „științelor tradiționale“ (R. Abellio, R. Guenon), să aducă la lumină structurile universale ale simbolismului religios și implicit sacrificial (G. Dumezil, G. Durand, M. Eliade, E. Castelli, P. Ricoeur, N. Berdiaev);

- un domeniu științific, al cărui obiect nu are raporturi directe cu sociologia religioasă. Lucrările de psihologie religioasă (H. Delacroix, G. Dumas, P. Janet) completate de clarificările psihanalizei încearcă să analizeze fundamentele inconștiente ale sacrificiului (S. Freud, C. G. Jung, K. Kerényi, O. Rank, G. Roheim) în timp ce lucrările de lingvistică (G. Dumezil), de istorie a religiilor (Pettazzoni, J. P. Vernant) sau de istorie generală (M. Bloch, J. Delumeau, J. Le Goff, M. Meslin) constituie puncte de plecare pentru aprofundări importante.

Aportul esențial al operei lui William Robertson Smith (*The Religion of the Semites, Lectures VI-XI-1889* și articolul *Sacrifice* din *Encyclopaedia Britannica*) a fost în opinia francezilor M. Mauss și H. Hubert acela de a fi încercat să dea o explicație logică sacrificiului situându-i originea în comunitatea totemică originară¹². Smith a observat că în clanul totemic totul se rezumă la o masă luată în comun cu zeul căruia îi este oferită; de aceea în Biblie, uneori sacrificiul este denumit *masă luată în prezența lui Iahve*. Banchetul sacrificial, din care vor rămâne vestigii la Roma în *Sacra gentilica*, în opinia lui R. Smith, avea drept țel dobândirea unei condiții divine prin

comuniunea carnală între credincios și zeul său. Așadar, esența sacrificiului nu rezidă, cum s-a crezut multă vreme, dintr-un act de renunțare, ci dintr-o comuniune alimentară ca element unic.

Entuziasmat de nouitatea teoriei lui R. Smith, James Frazer, socotit de filosoful american William James drept cea mai mare autoritate a timpului său în Anglia, după Tylor, în domeniul ideilor religioase și superstițiilor popoarelor primitive, a atras atenția etnologilor asupra zeilor, regilor, preoților, care în diferite religii se lasă uciși în mod ritual pentru a face ca societatea să renască¹³. Savantul etnolog asimilează, la nivelul credinței primitive, doctrina sacrificială cu sacrificiul zeului, zeu care devine o victimă ispășitoare („scapegoat“ – „țap ispășitor“). Potrivit teoriei sale, spiritul răufăcător al unei comunități poate fi transferat la un singur individ a cărui moarte salvează comunitatea de relele care o bântuie, câștigă bunăvoința și împacă forțele superioare omului¹⁴. Astfel are loc comuniunea cu victima divină.

Totodată, abordând tema identificării morții și reînvierii zeilor cu dezvoltarea treptată a vegetației, Frazer opinează că sacrificarea „zeului muribund“ duce de fiecare dată la aceeași finalitate: eliberarea sufletului și transferul puterilor¹⁵ (10,721). De fapt, însăși legenda *Crengii de aur* – modelul ce a permis savantului să reconstituie evoluția gândirii și obiceiurilor omenirii (prin prisma metodei comparative) – poate fi pusă în corelație cu sacrificiul uman. Tema „țapului ispășitor“ este de altfel prezentă și în religia creștină în legătură cu judecata și jertfirea lui Iisus pe cruce (*Biblia, Leviticul 16*).

¹³ James George Frazer, *Creanga de aur*, traducere, prefață și tabel cronologic de Octavian Nistor, note de Gabriela Duda, Editura Minerva, București, 1980

¹⁴ Frazer amintește și unele credințe răspândite pe vastul teritoriu ocupat odinioară de traci relevând că orașul Abdera era purificat în mod public o dată pe an și un cetățean, ales anume în acest scop, era ucis cu lovituri de pietre, ca țap ispășitor sacrificat pentru asigurarea vieții celorlalți locuitori ai orașului

¹⁵

¹² Marcel Mauss, Henry Hubert, *op. cit.*, p. 42

Un punct de vedere asemănător asupra sacrificiului și comuniunii, cele două forme principale în care hrana este mânuită ritual, este întâlnit la Bronislaw Malinowski care admite că „prin împărțirea sacrificială a hranei cu spiritele și divinitățile, primitivul împarte de fapt cu ele puterile benefice ale Providenței resimțite deja de el, dar nerealizate încă pe deplin”¹⁶. După opinia lui Malinowski singurul caz de „prânz sacrificial”, cunoscut cu destule detalii, este așa numitul „sacrament totemic” al triburilor din Australia Centrală care aduce omul în comuniune cu forțele benefice ale belșugului.

Spre deosebire de Smith și Malinowski, Emile Durkheim – autor a cărei teorie despre viața religioasă a influențat într-o oarecare măsură cercetările despre actele sacrificiale – atribuie fenomenului în cauză trei realități distincte.

Mai întâi distincția că „Sacrificiul totemic [...] este sau a fost practicat într-un număr apreciabil de societăți”¹⁷ pare să se suprapună parțial teoriei lui W. R. Smith din lucrarea sa asupra religiei semite; însă, autorul francez nu este de acord cu aprecierea lui Smith potrivit căreia această practică (prânzul totemic) ar sta în mod categoric la baza celorlalte tipuri de sacrificiu¹⁸. Mai mult, el merge mai

departe decât Smith afirmând că „sacrificiul este în parte, un procedeu de comunicare; dar, fapt nu mai puțin esențial, este și un dar, un act de renunțare”¹⁹, jertfa sacrificială fiind adresată fără excepție unei forțe personale și difuze, care poate fi regăsită în toate ființele totemice (a doua distincție).

Un al treilea sens în care apare sacrificiul la Durkheim este că zeului nu i se oferă alimentele depuse pe altar și nici sângele ce curge din venele credinciosului, ci însăși gândirea sa²⁰. De altfel, lucrarea *Formele elementare ale vieții religioase* poate fi citită și ca un veritabil tratat despre principalele atitudini rituale (în special *Cartea III*).

Bibliografie:

1. **Caillois, Roger**, *Omul și sacrul*, Editura Nemira, București, 1997
2. **Durkheim, Emile**, *Formele elementare ale vieții religioase*, Editura Polirom, Iași, 1995
3. **Durkheim, Emile**, *Formele elementare ale vieții religioase*, traducere de Magda Jeanrenaud și Silviu Lupescu, prefață de Gilles Ferreol, Editura Polirom, Iași, 1995
4. **Eliade, Mircea**, *Morfologia religiilor*, Editura Jurnalul literar, 1993
5. **Eliade, Mircea**, *Sacrul și profanul*, traducere de Brîndușa Prelipceanu, Editura Humanitas, București, 2000

¹⁶ **Bronislaw Malinowski**, *Magie, știință și religie*, traducere de Nora Vasilescu, Editura Moldova, Iași, 1993, p. 58

¹⁷ **Emile Durkheim**, *Formele elementare ale vieții religioase*, traducere de Magda Jeanrenaud și Silviu Lupescu, prefață de Gilles Ferreol, Editura Polirom, Iași, 1995, p. 312

¹⁸ De-a lungul teoretizării noțiunii de sacrificiu, acestuia i-au fost identificate, în mai toate culturile tradiționale, diferite expresii simbolice: sacrificiul - dar, sacrificiul - omagiu, sacrificiul - renunțare (E. B. Taylor (*Religion in Primitive Culture*, 1871) sensuri cărora li se pot alătura și sacrificiul - comuniune (W. R. Smith - *Lectures on the Religion of the Semites*, 1889), sacrificiul - datorie existențială (Joseph de Maistre - *Traite sur le sacrifices*, 1809). Însă, după finalitatea lor, actele sacrificiale pot fi grupate în sacrificii de mulțumire, sacrificii de cerere, de venerație sau zeificare, onorifice, funerare, de ispășire (piaculară) (Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, 1983). Din alt punct de vedere se pot distinge sacrificii

individuale și sacrificii colective, precum și sacrificii *solemne*.

Prin urmare, clasificarea și separarea tipurilor sacrificiale nu poate fi decât una „iluzorie și arbitrară”, „un amestec histrionic al ritualurilor de sacrificiu” (**Nicu Gavriluță**, *Mentalități și ritualuri magico-religioase*, cuvânt înainte de Ștefan Afloroaei, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 147) toate acestea neexistând în stare pură ci interferând unele cu altele, suprapunându-și total sau parțial aria de manifestare. A se vedea în acest sens sacrificiul ebraic, sacrificiul hindus cât și sacrificiile din spațiul teuton.

¹⁹ **Emile Durkheim**, *op. cit.*, p. 315

²⁰ *ibidem*, p. 318

Analele Universității Dunărea de Jos

6. **Eliade, Mircea**, *Tratat de istorie a religiilor*, Editura Humanitas, București, 1992
7. **Frazer, James George**, *Creanga de aur*, traducere, prefață și tabel cronologic de Octavian Nistor, note de Gabriela Duda, Editura Minerva, București, 1980
8. **Frye, Northrop**, *Marele cod*, Editura Atlas, București, 1999
9. **Gaudin, Philippe -coordonator**, *Marile religii*, Editura Orizonturi, Editura Lider, București, 1995
10. **Gavriliuță, Nicu**, *Mentalități și ritualuri magico-religioase*, cuvânt înainte de Ștefan Afloroaei, Editura Polirom, Iași, 1998
11. **Girard, Rene**, *Violența și sacrul*, traducere de Sorin Antohi, Editura Nemira, București, 1995

Filosofie

12. **Kernbach, Victor**, *Dicționar de mitologie generală*, prefață de Gheorghe Vlăduțescu, Editura Albatros, București, 1983, p.616
13. **Malinowski, Bronislaw**, *Magie, știință și religie*, traducere de Nora Vasilescu, Editura Moldova, Iași, 1993
14. **Mauss, Marcel și Hubert, Henry**, *Eseu despre natura și funcția sacrificiului*, traducere de Gabriela Gavril, studiu introductiv de Nicu Gavriluță, Editura Polirom, Iași, 1997
15. **Otto, Rudolf**, *Sacru. Despre elementul irațional din ideea divinului și despre relația lui raționalul*, Editura Dacia, Cluj, 1992